

лідерство. Така боротьба вимагала велетенських коштів, насамперед на розбудову ракетно-термоядерного потенціалу. Можливості для цього в СРСР (порівняно з США) були набагато обмеженіші. “Оборонні” потреби СРСР виснажували фінансові та матеріальні ресурси СРСР і це в остаточному підсумку не могло не позначитися негативно на життєвому рівні населення.

Крім того, СРСР щедро заохочував до антиімперіалістичної боротьби міжнародний комуністичний та національно-визвольний рухи. Багатомільярдні витрати спрямовувалися на роздування авантюрної революційної боротьби в Анголі, Алжирі, Малі, Бірмі, Єгипті, Індонезії, Ефіопії, Нікарагуа, Індонезії і в багатьох інших країнах Азії, Африки, Латинської Америки. Своєю чергою, США, країни НАТО посилювали боротьбу проти СРСР як підпалювача міжнародного тероризму. США, західні країни розгорнули проти СРСР гігантську “психологічну війну”. Офіційно впроваджені конгресом США “тижні поневолених народів” мали чітку антирадянську спрямованість, як і багато інших аналогічних акцій. Під їх впливом відроджувалася національна самосвідомість народів СРСР, їх прагнення до завоювання національної самостійності.

Отже, багато впливових внутрішніх і зовнішніх чинників прискорювали назрівання глибокої економічної та політичної кризи в СРСР. Багаторічна диктатура КПРС не врятувала становища. Розпад СРСР виявився неминучим. На його руїнах утворилася низка незалежних держав, серед них і незалежна Україна.

1. Бзежинский З. Большой провал. Агония коммунизма. В кн. Квинтессенция : Филос. альманах / Сост.: В. Мудрагей. В.И. Усанов. – М., 1990. 2. Бзежинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М., 1998. 3. Дюррозель Жан-Батист. История дипломатии від 1919 року до наших днів. – К., 1995. 4. Добрынин А.Ф. Сузубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962 – 1986 гг.). – М., 1997. 5. Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997. 6. Фалин В.М. Конфликты в Кремле. Сумерки богов по-русски. – М., 1999.

А.Л. Папікян

КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ НА КОНТРАКТНІЙ ОСНОВІ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

© Папікян А.Л., 2002

Вивчено історичні передумови переходу комплектування Збройних сил України від загальновійськового обов’язку до професійної армії. Проаналізовано різні погляди щодо переходу українських Збройних сил до нового принципу комплектування особовим складом, визначені недоліки у його практичній реалізації та окреслені перспективи.

This scientific article provides a studying of historical preconditions of the Ukrainian Armed Forces transition process from conscription to professional Armed Forces. At the same time it analyzes different opinions and approaches concerning this complicated process, determines its problems and future prospects.

Початок 90-х років двадцятого століття характеризувався появою на політичній карті світу нових, незалежних держав, які утворилися внаслідок розпаду Радянського Союзу.

Найпершим завданням того часу для цих країн (і для України зокрема) стала необхідність сформувати державні інститути. Однією із таких державних інституцій завжди були Збройні сили.

Будівництво українських Збройних сил розпочалося вже у перші місяці відновлення української державності. Протягом 1991 – 1993 рр. була створена та затверджена на державному рівні первинна законодавча база будівництва національної армії та флоту, прийнята перша воєнна доктрина та інші важливі документи у галузі військової сфери і національної безпеки держави [1].

Одним із важливих питань того періоду став принцип комплектування Збройних сил. На початку будівництва власної національної армії українські Збройні сили відповідно до прийнятої законодавчої бази комплектувалися особовим складом на засадах загального військового обов'язку. Саме за таким принципом комплектувалися Збройні сили Радянського Союзу. Цей принцип було покладено й в основу комплектування Збройних сил України.

Питання щодо перегляду комплектування Збройних сил та інших державних озброєних формувань України (особливо це було характерно для першої половини 90-х рр.) не знаходило розуміння, передусім, у керівництва Міністерства оборони України, яке виступало проти зміни усталеного принципу комплектування силових структур держави особовим складом, мотивуючи свою позицію тим, що перехід до комплектування Збройних сил та інших державних озброєних формувань на контрактній основі вимагатиме значних фінансових витрат, що буде не під силу економіці держави. Так, за підрахунками фахівців Міністерства оборони України “для переходу Збройних сил на професійну основу потрібно близько 7 млрд. гривень” [2]. Ця сума перевищувала у декілька разів увесь тогочасний бюджет Міністерства оборони на цілий рік. Однак навряд чи тільки економічна неспроможність держави забезпечити перехід до комплектування силових структур за новим принципом була найголовнішою. Така кардинальна зміна була новою для керівництва силових структур, яке не мало досвіду подібної роботи. Реальний перехід до нового принципу комплектування силових структур особовим складом вимагав великої науково-дослідної роботи, всебічного вивчення цього питання, врахування закордонного досвіду, власних особливостей, визначення необхідних матеріальних ресурсів, підготовки відповідної правової бази тощо. Наприкінці 1997 р. цього зроблено не було. Керівництво Міністерства оборони України у той період виступало проти переходу до нового принципу комплектування Збройних сил особовим складом, бажаючи зберегти наявний принцип.

Починаючи з 1997 року, у суспільстві все активніше почали лунаєти голоси за необхідність відмови від загального військового обов'язку та переходу до комплектування державних силових структур за новим принципом. Цього вимагала зміна у суспільній моралі (особливо серед значної частини молоді, яка вже не сприймала військову службу як почесний обов'язок, а все більше намагалася будь-яким шляхом уникнути її) [3]. Поряд з цим, активно велась робота щодо удосконалення чинного закону України “Про альтернативну (позавійськову) службу” (1992 р.). Це було реалізовано у прийнятому законі України “Про внесення змін до закону України про альтернативну (невійськову) службу” (1999 р.). Зрозуміло, що у таких настроях навряд чи можна було сподіватися на сумлінну та якісну військову службу з боку негативно налаштованої до цієї служби молоді. Також треба відзначити і той факт, що загальноосвітній рівень молоді, порівняно з попереднім десятиріччям, катастрофічно впав. У Збройні сили приходили юнаки, 40 % з яких на момент

призову не мало навіть середньої освіти [4]. Та й врешті-решт військова служба – це специфічний, особливий вид роботи, яка має державне значення, є надзвичайно важливою та відповідальною. А відтак виконувати її повинні люди, які свідомо вибрали цей шлях, мають високі моральні якості, почуття обов'язку та відповідальності, дисципліновані, професійно підготовлені та відповідно забезпечені. Отже, починаючи з 1998 року вже об'єктивні обставини вимагали перегляду наявного принципу комплектування державних силових структур особовим складом та впровадження нового принципу їх комплектування.

Значні розбіжності були й у визначенні термінів переходу до нової системи комплектування Збройних сил України. Опоненти погляду керівництва Міністерства оборони України стверджували, що цей перехід можливий протягом 5 років [2]. Міністерство оборони дотримувалося думки, що на цей процес необхідний триваліший час, ставлячи у приклад досвід цієї роботи у Збройних силах США, який тривав 20 років, та майже 40-річний перехід до професійної армії у Франції [2].

У 1998 році на рівні Міністерства оборони України почало розглядатись питання про відмову, у перспективі, від загального військового обов'язку і переходу до комплектування Збройних сил виключно на добровільній, контрактній основі. Першим етапом у цьому процесі повинно було стати укомплектування на контрактній основі посад сержантів, а потім солдатів. Наприкінці 1998 – початку 1999 рр. у Збройних силах України службу за контрактом проходило вже майже 34 тисячі військовослужбовців, що становило 22 % від чисельності солдатів та сержантів за списком [5]. Перехід до комплектування армії на контрактній основі, поряд з суспільними причинами, мав причини економічні. Витрати на утримання одного військовослужбовця за контрактом у Збройних силах України на один рік становили 5,5 тис. гривень. Мінімальний термін контракту повинен був становити три роки, тому витрати за цей період становили б 16,5 тис. гривень. У разі використання на цій посаді військовослужбовця строкової служби (з урахуванням того, що він пройшов підготовку у навчальному підрозділі) витрати за три роки становили 10,2 тис. гривень. Однак враховуючи те, що у разі переходу до комплектування армії на контрактній основі можна було б більше ніж удвічі скоротити кількість навчальних частин, де проходили навчання призовники перед тим, як потрапити у бойові підрозділи, зменшити їх штатну чисельність, скоротити деякі управлінські структури, то виходило, що витрати на утримання військовослужбовця за контрактом не тільки не були більшими, а навіть давали змогу економити кошти [5]. Це був один із головних аргументів за перехід у недалекому майбутньому до професійної армії. Поряд з цим акцентувалося, що професійна армія є ефективнішою, спроможна краще виконувати покладені на неї завдання, а відтак це дало б можливість скоротити її чисельність у мирний час, що теж дало б змогу отримати відчутну економію.

Однак необхідно відзначити, що ідея повної відмови від загального військового обов'язку мала не тільки своїх прихильників, але й опонентів.

Наприкінці 1999 року не менш активно пропонувалась ідея створення змішаної системи комплектування Збройних сил.

Прихильники цього погляду аргументували своє розуміння цієї проблеми тим, що навіть у таких розвинутих країнах, як США і Великобританія, армії яких повністю комплектуються на професійній основі, існував некомплект військовослужбовців на посадах сержантів і солдатів. Незважаючи на те, що вищезазначені держави були спроможні повністю забезпечити своїх військовослужбовців різними видами забезпечення на досить високому рівні, їх законодавство передбачало для них цілу низку пільг, а на державному

рівні була створена потужна система реклами військової служби, в армії залишалось достатньо вільних посад сержантів і солдатів.

Тому, на думку прихильників цього погляду, Збройні сили України повинні були, у перспективі, перейти до змішаної системи комплектування (як, наприклад, комплектувалися Збройні сили ФРН). Ця система передбачала комплектування сержантів і солдатів, якими повинні були комплектуватись найдефіцитніші посади, що вимагали підготовки спеціалістів у навчальних центрах на контрактній основі, що становило б близько 60 % від чисельності сержантів і солдатів Збройних сил, а інші посади – на основі військового обов'язку. Це, на їх думку, дало б змогу підтримувати бойову готовність на досить високому рівні і водночас забезпечити підготовку військових резервів.

Однак у листопаді 1999 року Президент України Л. Кучма у своєму виступі на розширеному засіданні колегії Міністерства оборони України чітко заявив про необхідність обґрунтування і розгляду можливості поступової відмови від екстериторіального принципу призову громадян на військову службу і повного переходу в майбутньому на комплектування Збройних сил за контрактом [6]. Про можливість переходу української армії повністю на професійну основу у 2015 році сказав на зустрічі з представниками засобів масової інформації 1 грудня 1999 року і Міністр оборони генерал армії України О. Кузьмук [7].

Отже, на державному рівні було проголошено про те, що Україна поступово відмовиться від загального призову на військову службу та бере курс на створення професійної армії.

І цей процес було розпочато. Наприкінці 1999 року кількість посад сержантів і солдатів за контрактом в Збройних силах була збільшена, а у 2000 році було заплановано довести їх чисельність до 35000 чоловік [8].

Перехід до комплектування Збройних сил на професійній основі набирав обертів. Про невідворотність вибраного курсу щодо впровадження нової моделі комплектування української армії і флоту особовим складом ще раз заявив 21 листопада 2000 року Міністр оборони України генерал армії України О. Кузьмук у своєму виступі на розширеній нараді робочої групи з уточнення Державної програми будівництва та розвитку Збройних сил України на період до 2005 року [9]. Міністр оборони зазначив, що в уточненому варіанті Державної програми будівництва та розвитку Збройних сил України на період до 2005 року буде передбачено: "...перехід Збройних Сил України на професійну основу здійснити поступово, у три етапи, до 2015 року (2000 – 2005 рр., 2006 – 2010 рр., 2011 – 2015 рр.)" [9].

На першому етапі реалізації комплектування Збройних сил на контрактній основі передбачалося вивчити наявний світовий досвід і можливості України щодо утримання професійної армії, розробити принципово новий механізм підготовки військовонавчених ресурсів, удосконалити організаційно-штатну структуру органів військового управління. Особливе місце на цьому етапі відводилось створенню принципово нового за своєю суттю сержантського корпусу. Створення оновленого сержантського корпусу (за моделлю західних армій) дало б змогу звільнити офіцерський склад від виконання непритаманних йому обов'язків.

На другому етапі планувалося довести укомплектованість посад солдатів, матросів, сержантів і старшин до 50 % від їх штатної чисельності. Поряд з цим передбачалося наприкінці цього етапу завершити перехід Збройних сил України до моделі "Збройні Сили – 2010".

На третьому етапі передбачалося закінчити переведення Збройних сил України до 100 % комплектування посад солдатами і матросами, сержантами та старшинами за контрактом.

Для поступового переходу до нового принципу комплектування Збройних сил України особовим складом Президент України Л. Кучма 7 квітня 2001 року підписав Указ №239/2001 “Про Концепцію переходу Збройних сил України до комплектування військовослужбовцями контрактної служби на період до 2015 року” [10]. Ця Концепція визначила основні напрями переходу Збройних сил до комплектування військовослужбовцями контрактної служби, передумови, основні завдання запровадження нового принципу комплектування Збройних сил особовим складом.

Отже, на державному рівні було прийнято рішення щодо створення в Україні професійних Збройних сил, у яких би проходили службу військовослужбовці за контрактом. Це було правильне рішення, адже принцип загального призову на військову службу став неефективним, неприйнятним з позицій суспільної моралі, яка стала прагматичнішою, позбавленою ореолу безкорисного служіння. Поряд з цим, заміни старого принципу комплектування Збройних сил особовим складом вимагали й об’єктивні обставини, а саме: протягом 1991 – 2002 років у державі знизились показники стану здоров’я, морально-ділових якостей юнаків, які підлягали призову на строкову військову службу; недостатнє матеріальне забезпечення військовослужбовців підірвало престиж військової служби.

Однак не можна вважати, що з появою Указу Президента України про Концепцію нового принципу комплектування Збройних сил особовим складом не буде виникати проблем у його практичній реалізації. Перша проблема з’явилась уже в 2002 році, коли у бюджеті України на 2002 рік коштів на реалізацію програми реформування Збройних сил передбачалося майже у п’ять разів менше ніж у попередньому 2001 році [11].

Важливою ланкою у повноцінному запровадженні нового принципу комплектування Збройних сил особовим складом стала необхідність термінового удосконалення правової бази. Чинні в 2001 – першій половині 2002 років закони, які визначали та регламентували принципи військової служби, вимагали значного удосконалення. Передусім необхідно було чітко визначити та законодавчо закріпити статус, обов’язки і права військовослужбовців-контрактників. Особливу увагу необхідно було звернути на соціальний захист цієї категорії військовослужбовців та членів їх сімей.

Не менш важливим питанням ставала необхідність розробки та запровадження на державному рівні реклами служби у Збройних силах. Низький рейтинг популярності військової служби в суспільстві вимагав створити потужну, конкурентоспроможну рекламну систему, яка б змагалася за право отримати у свої лави кращих, добре освічених, фізично розвинених та бажаючих служити у Збройних силах молодих людей. Треба відзначити, що навіть на початку 2002 року ще не було розроблено та підготовлено проекту програми щодо реклами військової служби. Відтак вести серйозну роботу щодо відбору до лав Збройних сил найкращих представників молодого покоління у той період було неможливо. Незважаючи на це, перехід до нового принципу комплектування Збройних сил контрактниками вже було розпочато. Згідно з планом, наприкінці 2002 р., у Збройних силах України на посадах сержантів і солдатів повинно було служити близько 40 тисяч військовослужбовців – контрактників, а наприкінці 2005 р. – близько 50 тис. [10]. Це дало б змогу у 2005 році повністю перейти на службу за контрактом у військових частинах і підрозділах, які готуватимуться до участі в міжнародних миротворчих операціях, і частково – сил швидкого реагування Збройних сил.

Поряд із переходом до комплектування Збройних сил на контрактній основі, у 2002 році розглядалось питання щодо зменшення термінів строкової служби до 12 місяців та підготовки молодших спеціалістів у навчальних підрозділах та навчальних частинах до 3 – 4 місяців [10].

Однак закономірно постає питання: якщо не було створено потужної системи реклами військової служби, рейтинг цієї служби в суспільстві був недостатньо високим, матеріальне забезпечення військовослужбовців було не на тому рівні, який би міг привабити найкращу частину молоді до служби в армії – то хто ж потрапив до лав Збройних сил? Напевно, важко розраховувати на те, що до армії прийшли тільки найкращі представники молодого покоління.

Як засвідчує аналіз світового досвіду, в країнах з недостатньо розвинутою економікою, низьким рівнем життя, наявністю великої кількості людей, які не мають постійної роботи, знаходиться велика кількість бажаючих поступити на військову службу. Таке бажання пов'язано не із свідомим вибором, усвідомленим бажанням присвятити своє життя військовій службі для захисту своєї країни, а з відсутністю будь-якої іншої можливості влаштувати своє життя у цивільному суспільстві. Зрозуміло, що такі люди не можуть бути основою Збройних сил.

Тому недостатньо підготовлений перехід до комплектування Збройних сил України на контрактній основі можна вважати істотною помилкою на шляху реалізації цього принципу. Навряд чи треба було терміново розпочинати його практичну реалізацію без належної підготовки. Треба відзначити, що Концепція переходу Збройних сил України до комплектування військовослужбовцями контрактної служби на період до 2005 року передбачала на першому етапі її практичної реалізації створення необхідних передумов для розробки нормативно-правової бази цього питання, опрацювання нового механізму підготовки військовонавчених людських ресурсів тощо. Отже, протягом 5 років передбачалося створити необхідні умови для практичної реалізації цієї Концепції. Тому недоцільно було без належного всебічного забезпечення розпочинати перехід до комплектування Збройних сил на основі нового принципу (адже протягом 5 років було заплановано створити всі необхідні умови для якісної практичної реалізації цієї Концепції).

Складовою цієї роботи повинна була стати розробка протягом 1,5 – 2 років та запровадження на державному рівні потужної системи реклами військової служби, створення належних умов службової діяльності і побуту для зазначеної категорії військовослужбовців, і тільки після цього – початок практичної реалізації запровадження нового принципу комплектування Збройних сил особовим складом. Без сумніву, особлива увага в рекламі військової служби повинна бути приділена формуванню престижу військової служби, поваги суспільства до людини у військовій формі. Тільки тоді можна буде говорити про високий статус військовослужбовця (як це й повинно бути). Звернувшись до світового досвіду, можна пригадати, як негативно налаштована до військової служби частина канадського суспільства у шістдесятих роках двадцятого століття спричинила до того, що військовослужбовці, щоб уникнути образ та приниження, не з'являлись поза межами своїх військових частин у військовій формі. І тільки широкомасштабна державна кампанія, спрямована на підтримку престижу військової служби, змогла припинити таке зневажання суспільством людини у військовій формі та відновити повагу до військовослужбовців. Зрозуміло, що такі кардинальні зміни у системі комплектування Збройних сил України особовим складом вимагали значних фінансових витрат, а бюджет Міністерства оборони України 2001 – 2002 рр. (як, до речі, й попередніх років, особливо та його частина, яка була

призначена для заходів з реформування та удосконалення армійської структури), був недостатнім.

Отже, аналіз зміни принципу комплектування Збройних сил України особовим складом дає змогу стверджувати, що цей процес було розпочато без належної всебічної, науково обґрунтованої та фінансово забезпеченої підготовки. Відсутність ефективної реклами військової служби, недосконала законодавча база, недостатнє фінансове забезпечення значно зменшували можливість залучити до військової служби кращу, найбільше освічену, добре інтелектуально та фізично розвинену частину молоді, а саме це, у перспективі (якщо терміново не будуть виправлені зроблені помилки), може звести нанівець сам зміст і сутність необхідності проведення такої заміни.

1. Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К., 1992. 2. Кузьмук О. Збройні Сили України: державна програма їх розвитку // *Військо України*. – 2000. – № 3 – 4. – С. 6. 3. Молодецький В. Професійна армія // *Вісті комбатанта*. – 2000. – № 1. – С. 50 – 53. 4. Добродомов Д. Рекрутів замінять контрактники // *Експрес*. – 2001. – 20 – 27 вересня. 5. Матюх М. Служба за контрактом “за” і “проти” // *Військо України*. – 1998. – № 11 – 12. – С. 11. 6. Кучма Л. Перебудова Збройних Сил України вступила в вирішальну стадію // *Народна армія*. – 1999. – 25 листопада. 7. Білан В, Вачаєв О. На порядку денному – завдання вищого татунку // *Народна армія*. – 1999. – 1 грудня. 8. Книш В. Збройні Сили України побудовано. Попереду – їх розвиток // *Народна армія*. – 2000. – 2 червня. 9. Кузьмук О. Розвиток Збройних Сил України – процес плановий, всебічно обґрунтований та прозорий для суспільства // *Народна армія*. – 2000. – 24 лют. 10. Про Концепцію переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями контрактної служби на період до 2015 року: Указ Президента України // *Народна армія*. – 2001. – 21 квітня. 11. Кучма Л. На порядку денному – поступовий перехід до професійної армії. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на розширеному засіданні колегії Міністерства оборони 14 листопада 2001 року // *Урядовий кур’єр*. – 2001. – 17 листопада.

Ю.М. Пащук

КОНФЛІКТ В ЮГОСЛАВІЇ (1991 – 1995 рр.): ПРЕВЕНТИВНА ДИПЛОМАТІЯ ТА ВІЙСЬКОВЕ ВТРУЧАННЯ ООН

© Пащук Ю.М., 2002

**Досліджено превентивну дипломатію і миротворчі операції ООН у
Югославії (1991 – 1995 рр.).**

**This paper researches the Preventive Diplomacy and Peace Operations in Former
Yugoslavia (1991 – 1995).**

За декілька років (1991 – 1995 рр.) війна в Югославії перетворила цю колись прекрасну, процвітаючу державу в економічну руїну та найкривавіше поле бою на території Європи за всю її післявоєнну історію. Багатонаціональна балканська країна об’єднувала сербів, хорватів, словенців, “мусульман” (в етнічному контексті), македонців, чорногорців, албанців, угорців, турків, українців та інші народи, які не завжди мирно співіснували. В